

Ministerstvo zahraničních věcí
České republiky

Ministarsvo spoljnih
poslova Republike Ceske

IZVESTAJ EKSTERNE EVALUACIJE

PROJEKTA POD OKRILJEM AGENCIJE ZA RAZVOJNU POMOC REPUBLIKE CESKE U SEKTORU ZDRAVSTVA

Promocija prevencije kancera kod zena u Sumadiji

CzDA-RS-2010-7-12191

Oktobar 2015

NAVIGA⁴

jednoduchost v orientaci

Glavni evaluator: Ing. Inka Píbilová, MAS

Onkolog ekspert: MUDr. Václav Pecha

Ekspert za metodologiju: Mgr. Lukáš Bumbálek

Lokalni ekspert: Tanja Menicanin, MA

REZIME

Projekat **Promocije prevencije kancera kod žena u Sumadiji** je sprovedjen u periodu od 2010 do 2012 od strane Caritasa Ceske Republike i nevladine organizacije Oaza Sigurnosti, na osnovu javnog tendera. Ukupan trosak za projekat koji je finansirala Ceska Razvojna Agencija je bio u iznosu 10,5 miliona Ceskih Kruna (552,632 USD). Od Juna do Septembra 2015 eksterna evaluacija projekta je obavljena na zahtev Ministarstva spoljnih poslova Ceske vlade i provedena je od strane evaluacijskog tima Navige 4. Evaluacija je radjena za ceo projekat, na osnovu relevantnosti, komplementarnosti, uticaja i održivosti do Juna 2015 kao i mogucnosti dalje saradnje. Glavna svrha projekta je bila da se odrede dalje smernice i metode sprovedjenja Ceske Razvojne Agencije u Srbiji u sektoru zdravstva. Evaluacija je takodje trebalo da delom posluži i kao osnov za ukupnu evaluaciju Strategije Razvojne saradnje Ceske Republike za period 2010 – 2017.

Glavne cinjenice i zakljuci su dole navedeni

Visoka relevantnost: skrining u seoskim podrucjima je bio strateski korak u skladu sa potrebama žena i medicinskog osoblja

Projekat je odgovorio na veoma visok procenat raka grlica materice i smrtnosti od kancera kod žena . Zdravstvene usluge nisu bile i jos uvek nisu lako dostupne u seoskim podrucjima Sumadije. Madjutim, visok procenat žena se odlucio da koristi usluge projekta koje su bile za manji broj korisnika i sa velikom osetljivoscu na potrebe korisnika. Projekat je bio u skladu sa prioritetima Strategije za razvojnu saradnju Ceske Republike za period od 2010 – 2017 kao i sa strateskim dokumentima Srbije u naporima ranog otkrivanja kancera kod žena. Projekat je imao odlicnu vremensku odrednicu i to upravo pre pocetka nacionalog skrininga. Jako dobro je odgovorio na potrebe žena u seskim podrucjima, ali i na potrebe medicinskog osoblja u Kragujevcu, koje je proslo kroz obuku u koristenju donirane opreme, kako bi se skrining pravilno i kvalitetno obavio. Samo je nedostajalno zagovaranje projekta pri Srpskom Ministarstvu zdravlja.

Visoka efikasnost: Dobra praksa u oblasti lokalne saradnja sa vise aktera kao i efikasnost u trošenju sredstava u toku skrininga

Saradnja sa lokalnom samoupravom, zdravstvenim inistitucijama kao i sa implementacijskim partnerima je bila veoma efikasna. Sve strane u procesu su na primeren nacin koristili svoje resurse, kao sto su pristup korisnicima i medijima. Svi akteri u sprovedjenju su funkcionisali kao tim kroz sinergiju koja je rezultirala znacajnim projektnim rezultatima. Projekat je bio efikasan u trošenju sredstava. Koristena je oprema koja je vec bila dostupna. Sva nabavka opreme i vozila je bila neophodna za kvalitetne rezultate koji su postignuti. Nadoknada placena medicinskom osoblju za rad tokom vikenda je takodje bila neophodna jer je taj rad ocigledno bio van njihovih redovnih duznosti. Direktan trosak po ženi koja je prosla pregled je bio 2000 RSD (450 CZK, 17 EUR)), i bio je veoma razuman u odnosu na standard i BDP. Ne postoji niti jedan dokaz da bi bilo koja alternativa u sprovedjenju projekta vezana za manje troskove, manje vremena ili sa vise razmatranja lokalnih uslova, doprinela istim postignutim rezultatima projekta (4.292 pregledane žene). Uzimajuci u obzir na je 20% ukupnog budzeta potroseno na upravljanje projektom u udaljenim mestima kao i terenske posete, Caritas CR bi mogao da uzme u razmatranje zaposljavanje srpskog projektnog menadzera (o ovome je izvestio Caritas CR kao svojoj trenutnoj praksi kada su u pitanju projekti sa budzetom), sa iskustvom u radu sa medjunarodnim donatorima koji se takodje moze baviti i sa kontinuiranim zagovaranjem na nacionalnom nivou.

Visoka efektnost : Osetljiv, lokalni pristup je rezultirao sa 52% žena iz seoskih područja koje su pregledane u periodu od 2 godine kao i visokim procentom ustanovljenog raka grlica materice u ranom stadijumu. Ovo je omogućilo pravovremeno lečenje.

Projektni i medicinski tim su bili veoma predani u svom radu. Njihov rad je premasio pokrivenost regije i na kraju uključio sva sela u Sumadiji (50 umesto planiranih 40) kao i dodatne 3 regije grada Kragujevca. Licni pozivi od strane lokalnih volontera ili samog medicinskog osoblja, osetljivost pri radu pri grupnim skriningima žena "na njihovom kućnom pragu" su bili ključni

"Projekat pokazuje zasto je preventiva vazna. Lecenje raka (u kasnijem stadijumu). ne samo da je mnogo skuplje, vec ima I devastirajuce posledice na socio-ekonomskom planu". Izjava projektnog menadzera

razlozi sto je premasen planirani rezultat od 4000 žena za 292 žene više. Pokrivenost skoro 52% ženske populacije u seoskim područjima za dve godine je ocenjena kao veliki uspeh. Licno dostavljanje rezultata pregleda kao i telefonski razgovori sa pacijentkinjama i njihovim porodicama nakon pregleda je rezultiralo relativno visokim procentom sekundarnih pregleda (74%) medju ženama sa pozitivnim rezultatima u prvom skriningu. Kako je preostalih 26% moglo da obavi dodatne preglede u dostupnim ustanovama, broj žena koje nisu izvršile sekundarne preglede se smatra malim. Psihosocijalna pomoc porodicama kako bi se uklonila stigmatizacija pacijentkinja sa kancerom bi bila veoma korisna u buducnosti.

Visok procenat ustanovljenih kancera (330 slucajeva kancera grlica materice u 100 000 žena) sto je daleko iznad proseka za Srbiju, potvrđuje i relevantnost i efektnost skrininga u seoskim područjima. S obzirom da je vecina dijagnoza uspostavljena u ranoj fazi (88% dijagnoza, iako podaci nisu kompletni) vecina žena je brzo zapocela lecenje pa je time i njihova sansa da prezive mnogo veca a sami zdravstveni troskovi nizi. To je bio rezultat koji je postignut vecinom velikim zalaganjem medicinskog osoblja kao i partnera na projektu koji su cinili vise nego sto je predvidjeno projektom, i njihovim pracenjem pacijentkinja u teskoj finasijskoj situaciji ili uprkos otezavajucim drustvenim okolnostima. Zakljuci o ponasanju ili stavovima ciljne grupe od 2015 su opisani u delu o uticaju projekta.

Visoki uticaj: Vise od 100 spasenih zivota i vise skeniranih žena pre zavrsetka projekta

"Vi ste mi spasili zivot. Operacija je obavljena 3 dana nakon sto sam dobila rezultate (skrininga). Da nije bilo ovog projekta bilo bi kasno (za testiranje kada bi se simptomi vec pojavili)", pacijentkinja sa kancerom.

Projekat je doprineo visoj svesti o potrebi ranog otkrivanja kancera kod žena u seoskim područjima, iako žene jos uvek treba da dobiju vise informacija o tome na sta imaju pravo i kada. Takodje su im potrebne dodatne informacije o prevenciji, uključujući i HPV (humani papilloma virus) kao i o ostalim faktorima rizika. Projekat je doprineo povecanom delokugu

zdravstvenog sistema prodirajuci ciljnu grupu uključujući i žene iz ranjivih kategorija, kao sto Romkinje iz Kragujevca ili žene u seoskim područjima bez zdravstvenog osiguranja. Projekat je doprineo i u promeni njihovog ponasanja – neke od njih nastavljaju redovan skrining i cak placaju iz svog dzepa znajuci da su ti preglede vazni. Posto se medicinsko osoblje trudilo da se pregledane žene brzo i lece, projekat je spasao zivote 100 žena. Zahvaljujuci projektu žene su pocele da veruju doktorima vise a i one koje nisu imale odabranog ginekologa su to uradile. Povecana javna svest, pozitivno isustvo u toku skininga kao i povecani kapaciteti medicinskog osoblja su rezultirali nadprosecnim ucescem u nacionalnom skriningu raka grlica materice, u oblasti koju pokrivaju Kragujevacke zdravstvene ustanove. Otkrivanje kancera u ranoj fazi (trenutno 99% prema podacima Nacionalog Skrining Centra,

podaci moguće da nisu kompletni) omogućava rano intervenisanje, veću mogućnost uspešnog lečenja, smanjen negativni socio-ekonomski uticaj na pacijente kao i manje zdravstvene troškove.

Veoma visoka održivost: Korist od projekta za osigurane žene i doktore se nastavlja, ali žene iz ranjivih kategorija su izostavljene jer se skrining u seoskim područjima ne nastavlja. Za trosak od 9135 USD 12 žena može saznati na vreme da imaju kancer i tako povećati šanse da prezive.

*“Ja svima kažem da odmah podju na pregled, jer da nije bilo ovog projekta ja nikada ne bih saznala da imam rak... Vi ste mi spasili život!”
pacijentkinja sa kancerom.*

Iako većina žena u seoskim područjima sada ima izabranog ginekologa i postoji organizovani skrining u ambulantama, samo neke od njih su koristile ovu uslugu od 2013 zbog brojnih prepreka: nedostatak svesti o nesimptomatičnom kanceru, preventive i pravima pacijenta, male dostupnosti zdravstvenom osiguranju kao i zbog izostavljenosti žena iz ranjivih kategorija koje su više izložene dobijanju kancera, nedostataka medicinskog osoblja u zdravstvenim centrima, nejasne pokrivenosti troškova za citologiju iz zdravstvenog osiguranja, a samim tim i nevoljnost lekara da uključe veći broj žena u skrining, ograničene dostupnosti i produktivnosti nacionalnog skrininga kao i iskustva pacijenata sa različitim kvalitetom zdravstvene usluge pa tako i neradog odlaska na skrining ili lečenje. Posebno, žene koje ne poseduju zdravstveno osiguranje nisu pozivane na skrining pa su samim tim i izostavljene. Iako projektno i medicinsko osoblje kao i načelnica sektora za zdravstvo pri opštini Kragujevac osećaju jaku vezanost za projekat i rezultate i veoma žele da se terenski pregledi žena nastave, trenutno ne postoji ustanova koja bi mogla biti vodeća u nastavku projektnih aktivnosti. Iako je Klinički centar u Kragujevcu izrazio želju za nastavkom projekta, to nije zvanično potvrđeno niti su sredstva za to izdvojena. Ukoliko bi se terenski skrining nastavio samo jednom mesečno - nedeljom, 480 žena bi bilo pregledano za trosak od 960 000 RSD na godišnjem nivou. Ukoliko bi učestalost slučajeva otkrivenog kancera ostala na nivou kao u projektu, kod oko 12 žena bi mogao biti otkriven kancer i one bi mogle biti spasene za relativno mali trosak jer se očekuju slučajevi većinom ranog kancera. U toku evaluacije nekoliko oblika finansiranja je ustanovljeno. Bilo je potrebno identifikovati zastupnika koji bi te opcije i ispitao i pronašao rešenje.

“Potreban nam je kvantitet, kvalitet i kontinuitet “ Koordinator za Romska pitanja.

Veoma dobro upravljenje projektom: izraženo učešće lokalnih partnera, fleksibilnost, donosioci odluka na državnom nivou su nedostajali

Projekat je razvijen i sproveden u saradnji sa lokalnim donosiocima odluka. Kako je ovo bio pilot projekat, učesnici na projektu nisu imali nikakvo slično iskustvo. Zbog toga je bilo potrebno fleksibilno planiranje aktivnosti kako bi se postigli ciljevi projekta. Madjutim sama projekta po kojoj je objavljen tender za projekat nije ostavljala mesta za takvu fleksibilnost. Zahvaljujući snažnoj reputaciji partnera koji je sprovodio projekat u okviru ciljne grupe, situacije koje su zahtevale izmene su rešavane van predviđenog budžeta: sekundarni pregledi pacijentkinja su plaćani iz viska sredstava nastalog od kursne razlike a nerealni zahtevi za kupovinom opreme su retroaktivno rešavani za Ceskom Razvojnou Agencijom. Dakle ovo pokazuje potrebu za sistematičnim i fleksibilnijim rešenjima (npr. Bespovratna pomoć). Objavljivanje rezultata projekta kroz stručne članke pokazuje odlučnost da se javnost obavesti o uspešnosti ovakvog pristupa. Interna evaluacija je mogla na primer da ukaze na potrebu da se više radi na održivosti projekta. Bolje javno zastupanje na nacionalnom nivou, koje je moglo da bude deo planiranja samog projekta od početka, je moglo da bude velika dodatna korist u rezultatima projekta (npr. Učešće u nacionalnim konferencijama

Visoko postovanje ljudskih prava korisnika projekta i rodna ravnopravnost u pristupu sistemu zdravstvene zastite

Projekat je obezbedio jednak pristup ne samo skriningu, vec i lecenju zena iz ranjivih kategorija. Zene i devojke su bile u fokusu projekta. Projekat se obracao i muskarcima preko medija na indirektan nacin i postojalo je njihovo ucesce u lecenju po potrebi, sto je razumno. Bilo bi potrebno dodatno proceniti svest i stavove muskaraca prema pitanju kancera.

Nisu postojali nikakvi posebni uticaji na zastitu zivotne sredine ili klimatske promene

Veoma visoka vidljivost projekta u region Sumadije, mala vidljivostg projekta na nacionalnom nivou

Regionalna promocija skrininga kancera grlica materice kroz razne vidove i kanale komunikacije je pomogla da se podigne svest kao i vidljivost projekta. Medjutim zene su vecinom saznale za projekat od svojih sugradjanki i volontera. Brosure su bile prilicno kompleksne za same korisnike. Iako implementacioni partneri nisu smatrali da brosure i pamfleti imaju velik uticaj na sprovedjenje projekta, evaluatori su misljenja da je to moglo imati znacajan uticaj. To moze imati velik uticaj na sprovedjenje projekta ukoliko se pravilno postave u cekaonicama kod lekara. Vidljivost donatora je omogucena gde god je to bilo moguće. Ciljna grupa i sami korisnici su znali da je projekat "Ceski" tako da je to smatrano dovoljnim. Medjutim, bolje naznaceni logo projekta je to mogao i unaprediti. Pozitivni rezultati projekta su mogli biti bolje predstavljeni na nacionalnom i medjunarodnom novou, za sta su morale postojati bolje osmisljene aktivnosti i veci kapaciteti obezbedjeni za aktivnosti u Beogradu, sto je trebalo planirati u fazi formulacije projekta. Veca vidljivost projekta je bila neophodna i u Ceskim medijima kako bi se promovisala Ceska Razvojna Agencija u javnosti.

Visoka komplementarnost sa projektima EU I JICA, iako bez specijalne saradnje

Projekat je bio u ravni sa naporima EU (Europske Unije) I JICA (Japanska Drzavna Agencija za Medjunarodnu Saradnju) koji su saradjivali sa istim institucijama na nacionalnom i regionalnom nivou.

Iako nije postojala posebna saradnja, projekat je u osnovi podrzavao podizanje svesti, unapredjenje vestina kao i stava medicinskog osoblja kao i zena iz seoskih sredina, da ucestvuju u organizovanom skriningu. U isto vreme nacionalni skrining program je bio u pripremi od strane EU i JICA. Komplementarnost sa malim projektom skrininga koji je sprovodila Norveska nije poznata. Nije poznato ni da li su se trazile sinerije sa ostalim Ceskim projektima.

Visok potencijal za dodatnu saradnju na nivou terenskog rada i sistema

Sve potrebe koje su ustanovljene su relevantne osim in-vitro oplodnje, koju je expert Navige 4 za onkologiju smatrao veoma udaljenim i skupim korakom. Osnovno zdravsteno zbrinjavanje treba da se prvo uspostavi. Mogucnosti za saradnju su navedene u preporukama

Na osnovu gore navedenih zakljucaka sledece preporuke su date:

Preporuke	Adrese	Ozbiljnost
Projekat I srpski nacionalni nivo		
1. Zagovarati promenu pravila u vezi sa lecenjem i skriningom zena koje nemaju zdravstveno osigiranje i da se ponovi terenski skrining koji je kao pilot projekat sproveden u ovom projektu kako bi se doslo do zena u visokom riziku od kancera	Ceska ambasada Srpsko Ministarstvo zdravlja	1 – Najozbiljnije
2. Dalje razvijati svest o prevenciji kancera u skolama I pokrenuti javnost po pitanju skrininga	Opstina Kragujevac	2 – Veoma ozbiljno
3. Ponuditi eksperte za izgradnju kapaciteta ili repliciranu saradnju iz prioriternih oblasti : <ul style="list-style-type: none"> • HPV testiranje / istrazivanja u Kragujevcu • Sistem za upravljanje onkoloskim podacima za javno zagovaranje zasnovano na dokazima • Rezivija procedure skrininga kancera dojke kako bi se povecali rezultati i odrzivost • Obuka lekara/medicinskog osoblja za posebne intervencije u lecenju kancera • Osnazivanje pacijentana od kancera, njihovih udruzenja, usluga koje pruzaju pacijentima, u kampanjama I zagovaranju 	Ceska razvojna Agencija sa Ceskom ambasadam u Srbiji	1 – Najozbiljnije
Ceski ODA SISTEM nivo		
4. Osigurati detaljno mapiranje relevantnih aktera i ucesce kljucnih aktera u toku celog projektnog ciklusa	Ceska Razvojna Agencija (tenderi, implementacijski partneri (grantovi)	1 – Najozbiljnije
5. Pokretanje kompleksih projekata kroz bespovratnu Agencija kako bi se osiguralo dovoljno fleksibilnosti	Ceska Razvojna Agencija	2 – Veoma ozbiljno
6. Ukljuciti stalno zagovaranje projekata (predlozi regulative na osnovu dokaza, sastanci sa ministarstvima, konferencije itd.) koje su relevantni	Ceska Razvojna Agencija	2 Veoma ozbiljno
7. Obuciti ambasade o projektnom ciklusu ukljucujuci I monitoring na osnovu rezultata	Ministarsvo spoljinih poslova, Ceska Razvojna Agencija	1 – Najozbiljnije
8. Zatraziti evaluaciju svih vecih projekata (sa budzetom od preko 10 000 000 CZK)	Ceska Razvojna Agencija sa implementacijskim partnerima i Ministarstvo spoljnih poslova Ceske Republike	1 – Najozbiljnije
9. Razmotriti programe za medjusobnu razmenu eksperata umesto slanja eksperata, promovisati program medju organizacijama sa predhodnim ucescem u ODA projektima	Ceska Razvojna Agencija	3 – Najmanje ozbiljno

Za ceo evaluacijski izvestaj na engleskom jeziku molimo posetite: http://www.mzv.cz/jnp/en/foreign_relations/development_cooperation_and_humanitarian/bilateral_development_cooperation/evaluation/index.htm